

Vad berättar kaveldunet?

Rolf Lundqvist, Enviken

En besökare i Enviken kunde på 1950-talet här och där i gårdarna upptäcka in-plockade "buketter" av en högväxt vass med praktfulla samlingar av frön i en tät brun kolv i toppen på vassröret. Det var kolvass, kaveldun, plockade i socknen, där den då växte, som en veritabel raritet. Idag har den blivit tämligen vanlig och man hittar den på åtskilliga ställen; i vägdiken, i små vattensamlingar, ja till och med i tillfälliga dämningar t ex traktorspår i skogen på något kalhygge. Kaveldunet är bland växterna en av de stora vinnarna på moderniseringen av landet och landskapet.

Mossbergs "Den nordiska floran" från 1992 skriver om det bredbladiga kaveldunet, den nära släktingen smalkaveldunet har sydligare utbredning: "Vanlig i grunda, helst näringsrika vatten. Diken, åar, torv- och lertag, dammar... .Har ökat under senare tid".

C.G. Kröningsswärds "Flora Dalecarlica" från 1843 upptar en enda lokal för kaveldun: "Är högst sällsynt och allenast funnen på stranden af Milösbo - sjön i Thorsång, belägen omkring 385 Svenska fot öfver Hafsytan." C Indebetous "Flora Dalecalica" från 1879 förtecknar tre lokaler, förutom Milsbosjön också Sjön Tyssan i Husby och Gammelgårdssjön i Skedvi.

"Dalarnas flora" av Erik Almquist, från 1949 beskriver kaveldunets utbredning som "tämligen sällsynt, mest i låglandets sjöar till silurområdet, men mest på kulturståndorter (stadd på invandring, följande människan)." Lokalförteckningen har mest slättsjölokaler och liknande, längst i norr, Gärdsjöns sydända (Rättvik), men här finns också: "Enviken. Balungens syd- och nordända (Dsn)". Uppgiftslämnaren Dsn var folkskolläraren Karl Danielsson, som enligt Dalarnas flora lämnat: "spridda bidrag från Enviken, mest 1940-tal".

Kaveldunets vidare framgång beskrivs sedan via notiserna i de kommande tilläggen till Dalarnas flora. I Svensk Botanisk Tidskrift 1960:1 skriver Almquist och Björkman: "spridd till diverse lokaler." I nästföljande supplement SBT 1970:4 anger Almquist och Björkman: "Starkt expanderande, mest i söder." I sitt tillägg "Material till Dalarnas Flora" i SBT 81 (1987) beskriver G. Wistrand och R. Morander bl.a. att de första vägdikeslokaler börjar dyka upp. "Varpan S om Bergsgården invid väg 80"!

Idag finns bredkaveldunet på åtskilliga ställen i envikstrakterna, särskilt där utbudet av kväve och andra näringsämnen är högt. I Klockarnässjön vid reningsverket, Tänggran närmast byn, är exempel på sådana lokaler, men även ute i den normalt magra urbergsterrängen ovanför Högsta Kustlinjen kan man hitta kaveldunet, på hyggen och liknande. Här är växten ett mått på den landskapsomvandling, som redan är ett faktum och på de stora mängder ämnen, som genom människans försorg transporterats upp i atmosfären och med regn och

annan nederbörd faller tillbaka till marken. Andra växter har likaså gynnats: druvfläder, brännässla, hundkäx och hyggesgräs som kruståtel och piprör.

De "gamla" lokalerna vid nord- och sydänden av Balungen är också kvar. Längs östra stranden av Kalvsnäset står kaveldunet glest spritt och vid sundet mellan Stora Korrtjärn och Balungen är en tätare förekomst av kaveldun belägen (se bilder!). Mycket intressant är dock, att dessa båda lokaler kan ha en helt annan bakgrund än den ovan beskrivna sena 1900-talsinvandringen till speciella näringsrika lokaler. Balungen är ju ursprungligen en näringsfattig sk klarvattensjö. Dämningen i början på 1920-talet förändrade visserligen sjön drastiskt, men gav knappast så stor förhöjning av näringshalten, att enbart detta förklarar kaveldunets närvaro. De andra dämnda klarvattensjöarna i närheten saknar kaveldun på 1940-talet, så vitt vi vet, t ex Amungen, Ljugaren, Hyn osv.

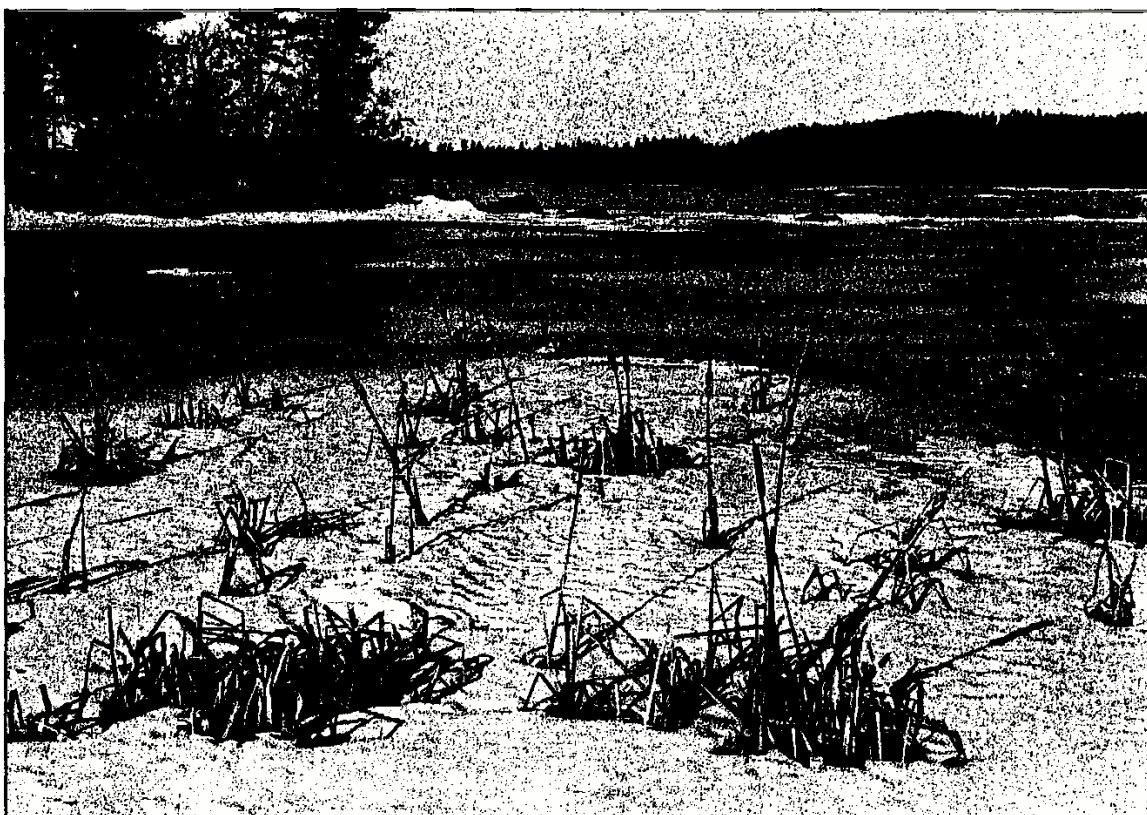
Förklaringen till den relativt tidiga förekomsten vid Balungen, först uppgiven troligen på 1940-talet, får därför sökas på annat håll. Dateringen till ungefärligt 40-tal, (Karl Danielsson uppgifter), behöver inte innebära att kaveldunet invandrade hit på 1940-talet. Det kan ha funnits här sedan lång tid, eftersom fynden tidsmässigt inte kan korreleras till den kända invandringsvåg, som i Dalarna började på 60-talet, (se ovan.) Kaveldunet kan därför ha en annorlunda spridningshistoria på balungenlokalerna. En hypotes är då att det spridits hit med frön, eller på annat sätt, med mer direkt mänsklig hjälp, t ex via transporter, som "fripassagerare" på t ex en forlast, som förorening i hästfoder eller liknande.

Här gick ju leden över Hälsingskogen, "medeltidens E4" fram, dvs den vinterväg som arkeologen Mats Mogren betecknar som den viktigaste handels- och fraktvägen inomskärs mellan Norrland-Jämtland och Kopparberget-Mälardalen från tidig medeltid och långt framåt. Här låg också Tänger tull, strategiskt belägen för trafiken från Jämtland - Hälsingland, men bara för vinterbruk. Sommartid låg denna tull vid Backa och bergmästaren Anton Swab, som i en reseberättelse från 1797 nämner detta, tillägger: "Både af mycken olägenhet för Resande och till ingen eller mycket ringa förmån för Kronan." K.-E. Forsslund nämner också denna tull och refererar till Hulphers, men skriver också: "Man smugglade, for emot på Balungen och tog undan sidenvarorna, som hade hög tull, gömde dem i torrfuror och fraktade dem över Tängerberget" (Forsslund. om Tänger sid 33.). En muntlig tradition anger att man för att undvika Tänger tull "körde över St Korrtjärn, öster om Tängerberget och kom fram i Pipargårdarna" (L Bengtsson muntligt).

Till den gamla färd- och fraktvägen hörde också färdstugor och gästgiverier. Ortsnamnsforskningen har kopplat ihop stuga -namn med gästgiverier, t ex Dalstuga och Mållongstuga, efter leden över Hälsingskogen. I västra delen av Kalvsnäset, mellan Balungen och Kalven låg också ett gästgiveri in på 1800-talet. Grunden efter anläggningen finns kvar och igenväxta åkrar, plus namnet "Gästgivarbacken" efter dagens landsväg just öst om gästgiveriets läge. En enkel väg gick därifrån ut till "Janolsgården" längre ut på näset, där också spår av gamla åkrar finns. Stugan på gästgiveriet, som stod kvar in på 1940-talet, är

flyttad längre ut på näset och omgjord till lada. Janolsgården är ombygd till fritidshus. (H Brodin muntligt).

Det är högst troligt att den livliga vintertrafiken över Hälsingskogen gett upphov till åtskilliga passager längs västra stranden av Kalvsnäs (även om gästgiveriet låg ca 1 km bort; var där fullt fanns troligtvis logi även på Janolsgården; somliga tog kanske en lite annan väg etc). Det är högst troligt att också åtskillig vintertrafik tog "smygvägen" över St Korrtjäm, öster om Tängerberget för att undvika Tängertull. På båda nuvarande kaveldunslokalema fanns uppenbarligen tillräckliga förutsättningar för att växten skulle kunna etablera sej och leva kvar, om än i små populationer. Att inte fler populationer etablerats och fortlevt till idag kan ha en mängd orsaker, de viktigaste fotade i traktens relativa näringsfattigdom, men att ändå två etablerats och överlevt, är ett starkt indicium på, att speciella förhållanden starkt verkat för en etablering just här, särskilt sett mot de långa avstånden till närmaste populationer, etablerade före de senaste årtiondenas expansion.

Bredkaveldun vid sundet mellan Stora Korrtjärn och Balungen, fotat mot norr.